

LANDGOED CRUYSBERGEN TE BUSSUM: 19DE EEUWS ONTGINNINGSLANDGOED.

Motivatie behorend bij de aanvraag tot NSW-landgoed.

INHOUD

- 1. Het ontstaan van het landgoed Cruysbergen.**
- 2. 1843-1880: het ontginningslandgoed Cruysbergen onder leiding van Jhr David en H. J. Rutgers van Rozenburg.**
- 3. 1843-1880: De ontwikkeling van de zanderij Cruysbergen.**
- 4. Ecologie van het landgoed Cruysbergen en omgeving.**
- 5. Vanaf 1860: (boom)kwekerijen rond Cruysbergen.**
- 6. 1893-1912: de stichting van de renbaan Cruysbergen te Bussum**
- 7. 1898-1907: de stichting van de kolonie Walden.**
- 8. Vanaf ca. 1950: Stichting Militair Depot Cruysbergen.**
- 9. Vanaf 1672: De Fransche Kamp, een bos tegenover Cruysbergen.**
- 10. Relicten uit de historie van Cruysbergen.**
- 11. NSW-landgoed Cruysbergen?**

1. Het ontstaan van het landgoed Cruysbergen.

Ligging

Het voormalige landgoed Cruysbergen is geografisch gezien gelegen tussen de kernen Hilversumse Meent en het zuidelijk deel van de wijk Het Spiegel / Bussum; in ruimer geografisch verband ligt het gebied ten zuiden van het Naardermeer, terwijl het vochtige natuurgebied Laegieskamp ten zuidoosten van het Naardermeer en ten westen van Bussum, de nauwe doorgang tussen het Naardermeer en Cruysbergen openhoudt. Ten zuiden van Cruysbergen en ten zuiden van de Franse Kampweg ligt het bosgebied en de buitenplaats het Spanderswoud incl. het bosgebied De Fransche Kamp, een voormalig heidegebied. Dit bosgebied is gelegen ten oosten van het buitenplaatsencomplex van 's-Graveland en ten noorden van Hilversum. Cruysbergen vormt samen met het Natuurmonumenten - terrein Laegieskamp een groene long tussen de bebouwing van de Hilversumse Meent en Bussum en ligt hier als een wig stevig tussenin geklemd.

Erfgooiers

Het Gooi had sinds de middeleeuwen te maken met een ondeelbare Gooise marke met zijn erfgooiers (tot in de 19de eeuw). De rechten van de erfgooiers waren al in de 14de eeuw duidelijk omschreven. De gemeene gronden behoorden de landheren, maar de erfgooiers hadden het recht hier gemeenschappelijk gebruik van te maken. Het eigendom ging later over op Domeinen, die in 1843 deels zelf eigenaar bleven, en deels hun eigendommen verdeelden en ter veiling aanboden.

Akkerbouw en veeteelt werden uitgeoefend op “engen” en “meenten”. In de loop van de eeuwen werden de engen volgebouwd, zodat de akkerbouw grotendeels verdween, terwijl de veeteelt zich handhaafde op de meenten.

Nieuwe landbouwactiviteiten leidden tot een aftakeling van de oude natuurlijke bossen, die zich na de Romeinse tijd juist weer enigszins hadden hersteld. De eiken-beukenbossen verloren eerst hun beuken (brandhout) en later hun eiken omdat zaailingen van eiken door overbeweiding geen kans kregen op te slaan. Uiteindelijk verdwenen ook de berken. In de 18de en 19de eeuw restten alleen nog heidevelden met struikheide (droog milieu) of dopheide (nat milieu).

In de loop van de 19de eeuw nam het aantal heide-ontginningen langzamerhand toe. De ontginning van de “woeste gronden” van Cruysbergen is hier een voorbeeld van.

Bodem

De “*Bodemkaart van Nederland*” laat zien dat de gronden van Cruysbergen door de mens zijn verstoord. Deze verstoring is ontstaan door de zandafgravingen die vanaf 1844 werden uitgevoerd. Het gebied is verder omgeven door bodemgebieden met niet-lemig, soms zwak-lemig zand en met zwak-lemig fijn zand. Een noord-zuid verlopende gordel zwak-lemig fijn zand vormt de overgang tussen het niet-lemige zand van de 's-Gravelandse buitenplaatsen en het zandig kleiige veen van Ankeveen.

Kaartbeelden.

De eerste vermelding van de naam Cruysbergen op een kaartdocument is waarschijnlijk geschreven op de “*Caerte van Goylant en eenygh aangrenzende plaetsen*” door Nicolaas Hubertz. Bonefacius, ca. 1625.¹ Dit is een kaart die al vóór de ontginning van 's-Graveland is gemaakt. Ter hoogte van het bekende blok buitenplaatsen (het noordelijke deel staat bekend onder de naam Naarderveld; het zuidelijke deel onder Trompenveld) staan drie namen geschreven (van noord naar zuid), “Braembergen ofte braessem waerhand”, “Cruysbergen waerhande”, “Wolbergen waerhande”². Cruysbergen lag dus op deze kaart tussen twee warandes in, noordelijk van de oost-west verlopende dwarsweg langs Het Luie Gat (het meest westelijke deel), overgaand in Franse Kampweg (het oostelijke deel). Het latere 19de eeuwse huis Cruysbergen bevond zich eveneens ten noorden van de Franse Kampweg, ongeveer tegenover de buitenplaats Bantam. De naam Cruysbergen is een verwijzing naar dit oudere 17de eeuwse Cruysbergen. De ligging van de 's-Gravelandse ontginningslandgoederen in de 18de eeuw is bekend van de hierna volgende kaart. Het woord Cruysbergen komt op deze kaart niet voor. Opvallend is het meertje ten noorden van de reeks buitenplaatsen en het grote heidegebied (woeste gronden) ten noorden en oosten hiervan.

Figuur 1: Nieuwe Caerte van Goijlandt (fragment), ca. 1740. Links het noorden. In het heidegebied ten noordoosten van het buitenplaatsencomplex ligt later Cruysbergen.

Om de latere situatie van het gebied rond het oude en nieuwe Cruysbergen te kunnen analyseren, kunnen we ook kadasterkaarten, Topografische en Militaire kaarten, wandelkaarten, tegenwoordige internetkaarten en tenslotte oude luchtfoto's bestuderen.

Onder het bewind van burgemeester Hendrik Banis verscheen een prachtig boekwerk met een groot aantal kaarten waarop de bebouwing van Bussum en het gebruik van de grond (bos, heide, bouwland, weiden) is ingetekend. Deze eerste kadasterkaart uit

¹ Deze kaart bevindt zich in ARA, Den Haag, Coll. Hingman 2588. Copie van deze kaart in Stadsarchief Naarden. Afgebeeld in *'s-Graveland en zijn buitenplaatsen* in Bijdragen tot Bronnenonderzoek...no.15, Zeist: RDMZ, 1985, na p. 5.

² Een warande in het middeleeuwse Gooiland is een jachtterrein (heide), dat ten behoeve van de grafelijke jacht op konijnen werd beheerd. Het woord bergen slaat waarschijnlijk op het iets geaccidenteerde heideterrein.

1824 verschaft geen details omtrent Cruysbergen. Het gebied van Cruysbergen vertoont alleen heidegrond³.

Op de “*Kaart van Gooiland na de heide-verdeeling van 1843*”, vervaardigd door de landmeters van het Kadaster A. van Oosterhout en N. Nelemans en met medewerking van A. Perk⁴, agent van het Domein te Hilversum, zien we de woorden “*Van ouds Cruysbergen*” geschreven ter hoogte van de buitenplaatsen Spanderswoud (ten oosten van het Naarderveld), Bantam en Swaenenburg. Dit is merkwaardigerwijs een situatie ten zuiden van de Franse Kampweg. De woorden “*Van ouds Braembergen*” staan geschreven ongeveer op de plaats van Cruysbergen. De heidegebieden op deze kaart ten oosten “*van ouds Cruysbergen*” worden nu “*Het Kamp*” genoemd. Deze naam verwijst naar de kampen van het Franse leger die hier in juni 1672 met 4000 man gelegerd waren even ten zuiden van Naarden, voorafgaand aan het beleg van deze stad.⁵ De heidegronden die Jhr David Rutgers van Rozenburg in december 1843 zou aankopen staan op deze kaart al als eenheid aangegeven.

Op de *Topografisch en Militaire Kaart*⁶ van ca. 1850 zien we ter hoogte van Bantam aan de noordzijde van de Frans Kampweg het door Rutgers van Rozenburg aangekochte terrein, met midden daar doorheen de weg van 's-Graveland naar Bussum (die later verlegd zou worden naar de weg die nu Nieuwe 's-Gravelandsche weg heet). Ten westen daarvan is een eerste poging gedaan een bescheiden landschappelijke aanleg tot stand te brengen. We zien hier de eerste zandvaart als een slingerend “*beekje*” dat onder een brug door naar Het Luie Gat afwatert. Ook is er in dit stadium sprake van een boerderij, gelegen aan de westkant van voornoemde weg in een kavel bouwland.

Op de latere uitgave van deze kaart van 1872⁷ staat een huis Crui(sic)sbergen ingetekend ten noorden van de Franse Kampweg ter hoogte van de laan die naar Trompenberg in Hilversum loopt. Vóór het huis ligt een halfcirkelvormig plein. De boerderij is dan verdwenen. Er zijn dan al veel meer zandvaarten gegraven, maar nu wel rechte vaarten en niet meer in een landschappelijke setting.

De *Wandelkaart van Gooi- en Eemland* (fragment) opgetekend door W. F. Nieuwstadt uit 1904⁸ geeft een huis zonder naam weer tegenover Bantam, evenals op de vorige kaart uit 1872 met een halfcirkelvormig inrijpad. Iets meer in oostelijke richting ligt een nieuw huis Crui(sic)sbergen getekend (= Klein Cruysbergen), eveneens aan de Franse Kampweg (op deze kaart 's-Gravelandseweg genoemd), tegenover het voormalige Franse Kamp. Nieuw op deze kaart zijn de Renbaan⁹ achter (ten noorden van) Crui(sic)sbergen en het heideterrein met de zandvaarten die daar weer achter gelegen zijn.

De *Topografische Kaart* 1:25.000 (no. 387), verkend in 1872, herzien in 1887 en gedeeltelijk herzien tot 1908 (uitgave 1911, zie [Bijlage 1](#).) geeft enige behuizingen van Walden aan langs de Franse Kampweg, daarachter de Renbaan en daar weer achter het na 1850 ontgonnen zanderijvaarten-gebied. Heel duidelijk is nu te zien dat

³ Deze atlas bevindt zich in het Stadsarchief Naarden.

⁴ Deze kaart bevindt zich in UB Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis. Deze collectie is thans gesloten. Het Nederlands Vesting Museum Naarden verkoopt een facsimile-uitgave van deze kaart.

⁵ In WO II gebruikte men dit terrein ook als legerplaats. Vele betonnen bunkers getuigen hier nog van. Thans is het een geliefd kampeerterrein voor vele Amsterdammers.

⁶ TMK ca. 1850, blad 31.

⁷ TMK 1872, blad 387/406.

⁸ Deze kaart bevindt zich in Amsterdam, UVA/UB, Kaartenafdeling.

⁹ Gegevens over de renbaan zijn verzameld in hfst. Renbaan: (1893-1912): de stichting van de renbaan Cruysbergen.

de verlegde weg van 's-Graveland naar Bussum dwars door een brede heidestrook loopt.

Op de *Wandelkaart door Gooiland* verkend door A. Braakensiek (1885)¹⁰ staat het huis Cruij(sic)bergen ook ingetekend, echter iets naar het westen verschoven, ter hoogte van de scheidingslaan tussen de buitenplaatsen Swanenburgh en Bantam. Dit is waarschijnlijk niet correct.

Op luchtfoto's uit 1944¹¹ valt vooral op dat het terrein van de zanderijvaarten zo leeg is en dat deze vaarten nog steeds in volle omvang aanwezig zijn.

Op de *Wandelkaart Corverbos en 's-Gravelandse buitenplaatsen*, een kaart van Natuurmonumenten en de ANWB uit 1975, komen tenslotte twee huizen met de naam Cruysbergen voor; het eerste staat ten westen van de buitenplaats Swaenenburgh ten zuiden van het Luiegat; dit huis heeft niets met het originele Cruysbergen te maken; de tweede is het huis Oud-Cruij(sic)bergen, ten noorden van de Franse Kampweg, waarschijnlijk hetzelfde huis als op de kaart van 1904. Het huis tegenover Bantam is nu verdwenen en heeft plaats moeten maken voor een industrieterrein.

Op de Internetkaart van www.locatienet.nl (geen huizen hierop aangetekend) zien we aansluitend aan elkaar een bosgebied ten noorden en ten zuiden van de Franse Kampweg. In het noordelijke deel lagen vroeger de renbaan en het huis Oud-Cruijsbergen. Noordelijk hiervan liggen nog steeds de zandvaarten, die ook op de kaart van 1904 duidelijk te onderscheiden zijn. In het zuidelijk deel ligt de seizoenskampeerplaats "de Franse Kamp", op gronden van Stichting Gooisch Natuureservaat en het landgoed Spanderswoud.

2. 1843-1880: het ontginningslandgoed Cruysbergen onder leiding van Jhr David Rutgers van Rozenburg.

Het Koninklijk Besluit van 12 juli 1836 over de heideverdeling in het Gooi heeft een aantal nieuwe ontginningslandgoederen -zowel in bezit van een aantal nieuwe kapitaalkrachtige landgoedeigenaren als ook in bezit van Domeinen- tot gevolg gehad. Oorspronkelijk waren de woeste heidegronden in bezit van Domeinen en hadden de boeren (de erfgoeiers) het gebruiksrecht. In het KB werd geregeld dat de boeren hun gebruiksrecht zouden opgeven en daarvoor in de plaats eigendomsrecht kregen op een deel van de woeste gronden. Het resterende deel bleef in handen van Domeinen.

De boeren kregen 3678 ha weiden, bossen en heide toebedeeld tegen Domeinen 1735 ha bos en heide. Men spreekt over de zogenaamde "heideverdeling", die in 1843 door notaris en agent van het Domein Albertus Perk werd opgemaakt (zie verder).

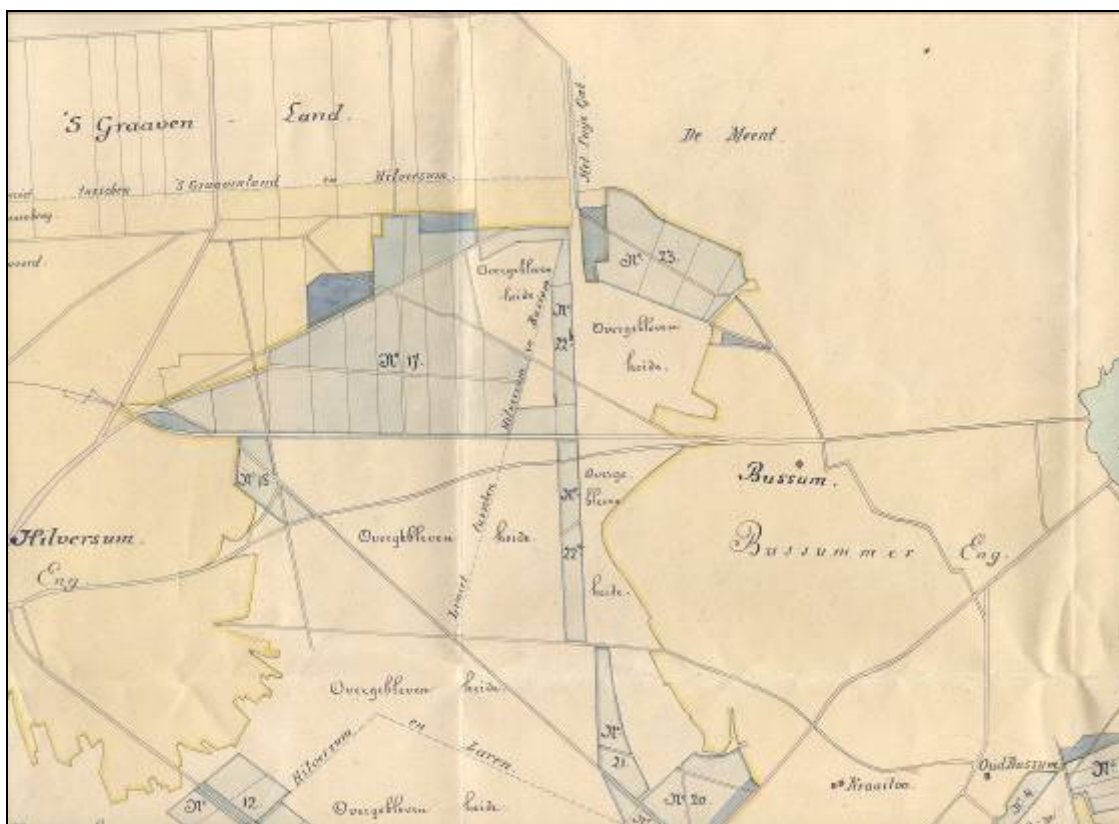
De achterliggende gedachte was dat de nieuwe landeigenaren en ook Domeinen hun gronden in cultuur zouden brengen. Dit bracht direct werkverschaffing met zich mee voor de arme boeren. Het graven van zanderijvaarten (zandwinning) –nog steeds duidelijk herkenbaar in het gebied ten noorden van de Franse Kampweg- is in deze tijd aangevangen. Cruysbergen was zo'n ontginningsgebied sinds 1843.

Op 28 december 1843 kocht Jhr Mr David Rutgers van Rozenburg (1794-1857) gehuwd met Anna Elisabeth Wilhelmina Koenen; 12 kinderen), op dat moment vice-president van de Arrondissement Rechtbank te Amsterdam op de veiling van

¹⁰ Deze kaart bevindt zich in Den Haag, ARA, Kaartenafdeling.

¹¹ Dit zijn jammergenoeg slechte luchtfoto's uit 1944 te raadplegen in de Bibliotheek Wageningen UR.

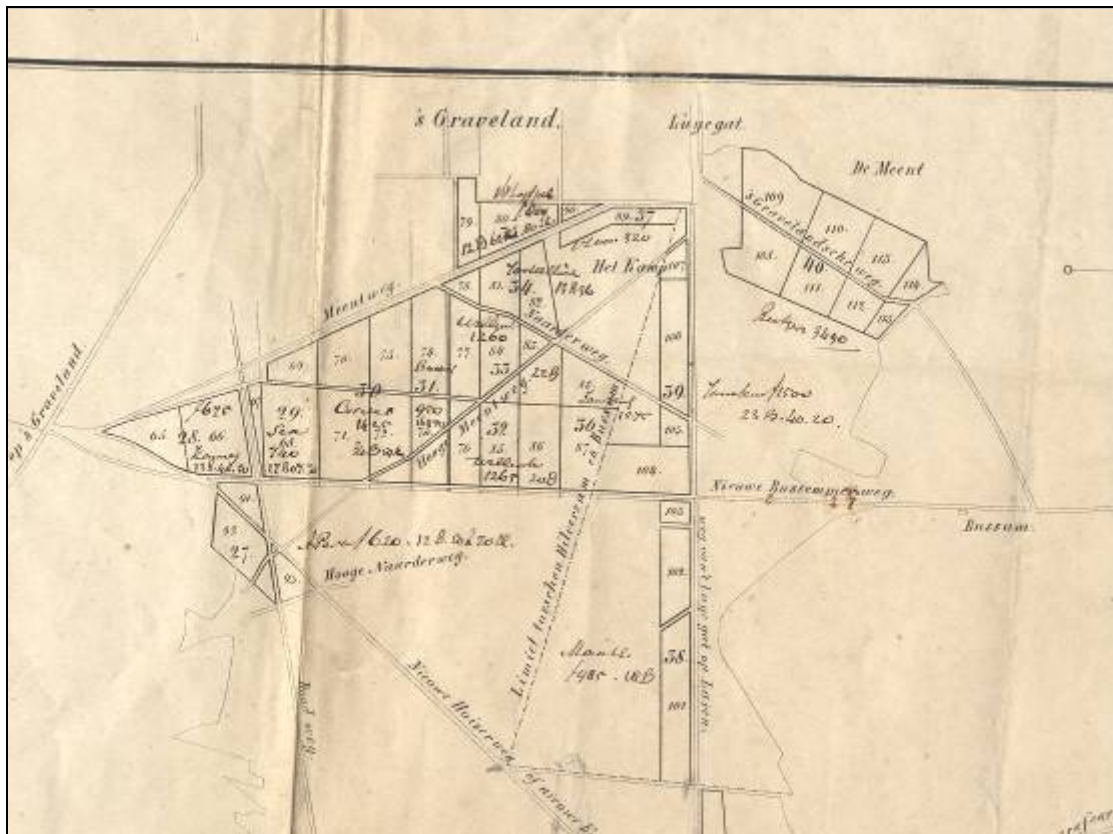
Domeingronden te Hilversum de "massa 40". Dit was een stuk grond van totaal 54 bunders en 3 roeden. De beschrijving der perceelen luidt als volgt: "Onder de gemeente Bussum. Een stuk gronds, belend aan de Hilversumsche Meent, ten westen; den Bussummer – eng of de drift langs dien eng, ten noorden; de overblijvende heide, ten oosten; en den grond van H. Steer, Delhax, en Molenmeesteren, ten zuiden", verdeeld in 8 kavelingen no's 108 t/m 115. Deze beschrijving is te vinden in de "Omschrijving der perceelen Heidegrond...", een proces-verbaal met bijbehorende kaarten¹². Op de gedrukte kaart is onder massa 40 later bijgeschreven de naam "Rutgers 3490". Hieruit kan men dus opmaken dat (Jhr D.) Rutgers (van Rozenburg) deze aaneengesloten kavelingen ter veiling heeft gekocht. De 's-Gravelandseweg liep dwars door zijn acht kavels heen als ontsluitingsweg.¹³

Figuur 2: Algemeene Kaart van de stukken heidegrond in Gooiland, ..., behorende bij het procesverbaal van de limitatie van november 1843. get. A. Perk. Opgemaakt ...naar de opmetingen.. door A. van Oosterhout . Manuscript. Copie 1896. Rechtsboven in blauw no. 23, het complex van 8 kavelingen. Detail.

¹² a) "Kaart van massas & kavelingen van de heideverdeling in Gooiland 1843"; en b) "Algemeene Kaart van de stukken heidegrond in Gooiland, ..., behorende bij het procesverbaal van de limitatie van november 1843. get. A. Perk. Opgemaakt ...naar de opmetingen.. door...14 november 1843...A. van Oosterhout." Zie ook volgende noot.

¹³ Zie Stadsarchief Naarden, Archief Stad en Lande / Bezittingen/ Scheiding met Domeinen van 1836 en 1843, no. 712-715. Met gedrukte kaart van massa's en lichtgekleurde manuscriptkaart (copie van 1896) van A. van Oosterhout.

Figuur 3: Gedrukte Kaart van massas en kavelingen van de heideverdeling in Gooiland, 1843. Rechtboven het complex kavelingen langs de “’s-Gravelandseweg”, met daaronder de naam van Rutgers geschreven. Detail.

Het doel van Rutgers van Rozenburg was dit stuk grond economisch te exploiteren door ontginning tot vruchtbaar land (bouwland en weiden). Hij zou zijn nieuwe aanwinst langs zanderijvaarten laten afgraven.¹⁴ Sinds de koop van Rutgers van Rozenburg in 1843 kan men spreken van een ontginningslandgoed, dat zou uitgroeien tot 80 hectare.¹⁵ Hij beplante zijn gronden o.a. met eiken en sparren en dennen. Voor de economische ontwikkeling van Bussum zou de zanderij Cruysbergen van groot belang worden. Het is nog steeds een uniek gebied¹⁶ dat zeker (natuur)bescherming verdient¹⁷.

¹⁴ Zie hoofdstuk over de zanderij.

¹⁵ Zie kopie verkoopcontracten 1843 en 1844 (met kaartje) in Coll. Historische Kring Bussum (HKB, no.1841; deze zijn door ons niet bestudeerd vanwege sluiting van het archief in augustus). In 1880 verkoopt H. J. Rutgers van Rozenburg het landgoed Cruysbergen, terwijl het heerenhuis zijn eigendom blijft. Er is dan sprake van 80 hectare land. Zie veilingakte en bijgevoegd kaartje, Kadaster Sectie A en C, in Stadsarchief Naarden / Streekarchief Bussum / Coll. Winthorst / Boek Nieuwe ’s-Gravelandseweg. Copie in Bijlage 2.

¹⁶ Merkwaardig blijft dat wat wij nu Cruysbergen noemen -grofweg het gebied ten noorden van de Frans Kampweg, oostelijk begrensd door de Nieuwe ’s-Gravelandseweg richting Breedelaan tot de Koedijklaan, via rozenkwekerij De Wilde tot de Koedijk (thans Hilversumse Meentweg) en via deze dijk weer terug naar het punt waar het Luiegat en de Franse Kampweg elkaar ontmoeten- zowel op de

De villa Cruysbergen (tegenover Bantam), voor het eerst op de Top. Mil. Kaart van 1872 gesignaleerd, is vermoedelijk gebouwd tussen 1864 (het jaar dat H. J. Rutgers van Rozenburg Cruysbergen verwerft) en 1872 (het jaar van de genoemde Top. Mil. Kaart waarop het huis staat aangegeven). In een veilingcatalogus van 1880 (zie noot 15) blijkt er behalve het huis en de 80 hectare land ook nog sprake te zijn van een koetshuis, tuinmanswoning, twee boerderijen, een moestuin, dennenbos, eikenhakhout, opgaande bomen, twee theekoepels en water (zanderijvaarten? vijver?), een aanleg tot vermaak, alles behorende bij Cruysbergen. Er was dus terecht sprake van een landgoedeenschap¹⁸, die in 1880 in vele delen uit elkaar gaat vallen. De Heer H. J. Rutgers van Rozenburg blijft dan eigenaar van het herenhuis en omgeving.

3. 1843-1880: De ontwikkeling van de zanderij Cruysbergen.

Zoals reeds eerder aangegeven koopt de vermogende Jhr David Rutgers van Rozenburg op 28 december 1843 de heideterreinen genoemd “massa 40” en aangegeven op de “*Kaart van massa’s en kavelingen, 1843*”, bestaande uit 54 bunders en 3 roeden uitgestrektheid heidegronden, verdeeld in acht kavels.

Het afgraven van zand was in het Gooi natuurlijk al lang een winstgevende onderneming. In 1638 is de ’s-Gravelandse Vaart / zanderijvaart al gereed gekomen. Ook de Vaart in Hilversum is in 1650 aangelegd voor zandafvoer. Rondom Naarden zijn meer zanderijen zoals in het gebied ten zuidwesten van de landgoederen Berghuis, Flevorama en Zuiderhof. De reden om dit gebied af te graven was onder meer de militaire behoefte om de hogere terreindelen ten zuiden van de vesting Naarden te kunnen inrunderen. Men begon hiermee in 1674, na de Franse belegering. Het was Rozenburg’s idee deze gronden te ontginnen en door de aanleg van een zanderij ze te veranderen in welige weiden en vruchtbaar landbouwgebied.

Het verbeteren van de gronden, het economisch gewin voor hemzelf door de verkoop van zand, de vrijdom van verhoging van de grondlasten bij afzanding en de werkverschaffing voor arme boeren waren allemaal aspecten die rijke burgers tot dergelijke aankopen deden overgaan.

Zand was een kostbaar goed in Nederland. Het was veel gevraagd om er de lage delen van Nederland bouwrijp mee te maken. Ook werd het zand gebruikt om de veengronden tot een hogere grasproductie te brengen en om deze als weidegrond te verstevigen. Tenslotte werd zand met klei vermengd tot geschikte tuinbouwgrond. Met de koop van de heidegronden massa 40, verplichtte Rutgers zich alle gebruiksrechten (o.a. recht op overpad) en de Hilversumse Meent onverlet te laten. In 1845 is hij reeds aangevangen met het uitdiepen van een eerste vaart en het leggen van een brug als eerste werkzaamheden.¹⁹

Ook al in 1845 stelde Rutgers van Rozenburg voor het pad dat dwars door zijn nieuwe bezitting liep –en de scheiding vormde tussen de gemeentegronden van Hilversum en Bussum- te verleggen omdat het bij het graven van zanderijvaarten in de verdrukking zou komen. Dit plan werd uitgevoerd en het nieuwe zandpad werd naar het oosten

kaart van de heideverdeling (1843) als ook al op de kaart van 1625 Braambergen of Braesemsbergen heet.

¹⁷ Zie Literatuur, Farjon, 1990.

¹⁸ Het verschil tussen een buitenplaats en een landgoed: onder een buitenplaats wordt verstaan een aanzienlijk buitenverblijf met omringende tuin- en parkaanleg; de woorden “aanleg tot vermaak” duiden hier toch op een eenvoudige buitenplaatsaanleg; onder het woord landgoed wordt verstaan een grote bezitting op het platteland, ten dele in cultuur gebracht ten behoeve van landbouw, veeteelt en bosbouw, ten dele als buitenverblijf dienend. Men mag hier dus van een landgoed spreken.

¹⁹ Zie Lit. Langemeijer, p. 32 en Archief Historische Kring Bussum / HKB, onder Zanderij.

verlegd, zodat het kwam te liggen op de plaats van het rechte stuk van de Nieuwe 's-Gravelandseweg.

In de eerder genoemde veilingcatalogus van 1880 (Bijlage 2) is een kaartje van de percelen van Cruysbergen bijgevoegd. Men zou dit als een kadasterkaart kunnen beschouwen. De verschillende percelen en de bebouwing en het verloop van de zanderijvaarten zijn hierop nauwkeurig aangegeven. In de percelen staat genoteerd welke als bouwland en welke als weiland werden gebruikt en welke als dennenbos. Er zijn dan nog vier percelen heide overgebleven.

De overeenkomst tussen het kaartje van 1880 en de *Algemeene Kaart van stukken heidegrond* uit 1843 is dat de omtrek in grote lijnen gelijk is gebleven en dat het eerste zandpad dwars door het landgoed in 1880 nog steeds op dezelfde plek ligt, weliswaar doorbroken door een zandvaart nu, die hij vanaf 1851 mocht doortrekken. De gronden zijn in 1880 aan de oostkant met een stuk dennenbos uitgebreid.

4. Ecologie van het landgoed Cruysbergen en omgeving²⁰.

De ecologie van een terrein wordt bepaald door de samenleving van mensen, planten en dieren, die zich aanpassen aan de gesteldheid van lucht, bodem en water in zo'n gebied. Uiterlijke milieufactoren, veroorzaakt door menselijke handelen, selecteren die samenleving. Ingrepen van de mens in een terrein zijn dus sterk bepalend voor flora en fauna.

Wat heeft de mens zoal op Cruysbergen uitgevoerd? Allereerst zijn de grenzen van het landgoed door menselijk ingrijpen tot stand gekomen.

De scheiding van het terrein aan de westzijde wordt gevormd door de Koedijk of (later) Hilversumse Meentweg. Dit is een 17de eeuwse (of eerder?) opgeworpen wal, die werd aangelegd tussen de Hilversumse Meent –dit was de gemeenschappelijke weidegrond van Hilversum- en de gemeenschappelijk cultuurgronden van de Bussummer-eng. De functie van de wal was het vee in de meent te houden en uit de eng te weren.

Het rechte stuk van de tegenwoordige Nieuwe 's-Gravelandseweg is aangelegd even na 1850, toen Rutgers van Rozenburg een aanvraag deed zijn zandpad door zijn heidegronden te verleggen naar het oosten, langs zijn nieuwe bezitting en doorlopend naar Bussum. De grens tussen Hilversum en Bussum werd hiermee naar de Koedijk verplaatst.

De zuidelijke scheiding ligt langs de Franse Kampweg, een oude verbindingsweg tussen 's-Graveland en Laren.

Het gebied binnen deze wal en wegen werd na 1850 grotendeels voor zandwinning afgegraven tot even boven de toenmalige waterstand. Een vlak terrein met brede sloten en een oude stroom (Luie Gat), die regelrecht naar het IJsselmeer afwatert bleven achter. De bodem bestaat uit dekzand dat op de westflank van de Gooise stuwwal (het oostelijk deel van Cruysbergen ligt in een "daluitspoelingswaaier") aan het eind van de laatste IJstijd is afgezet²¹. Dit zand is arm aan voedingsstoffen met het gevolg dat de vegetatie er oorspronkelijk een arm karakter heeft. Een grote hoeveelheid kwelwater stroomde dit gebied binnen vanuit het hogere Gooi en kwam

²⁰ Zie Lit. Farjon.

²¹ Op de geomorfologische kaart is Cruysbergen ingevuld in drie te onderscheiden delen: noordelijk een vlakte van ten dele verspoelde dekzanden; oostelijk een daluitspoelingswaaier en het middendeel wordt getypeerd als een laagte ontstaan door afgraving. Het Luie Gat is een stroom in verbinding met de 's-Gravelandse Vaart die uitkomt in de Zuiderzee.

vlak onder de oppervlakte. Door de aanleg van de zanderijvaarten trad dit kwelwater naar buiten. Het is nu dit water waarin bepaalde mineralen zoals kalk en ijzer uit het zand zijn opgelost, dat in contact kwam met voedselarme zandgronden. Daardoor ontstonden er geleidelijke overgangen van droog naar nat en van voedselarm naar voedselrijk. In een dergelijk milieu kunnen zich zeldzame planten ontwikkelen, zoals dat bijvoorbeeld ook is gebeurd in de Groeve Oostermeent bij Blaricum.

Cruysbergen moet een paradijs geweest zijn aan het begin van de 20ste eeuw.

E. Heimans schrijft²²: *“Verderop naar den kant van Walden achter de renbaan wordt de Meent (bedoeld is het noordelijk deel van Cruysbergen met de zanderijvaarten) bloemrijker, daar geurt de thym, daar staat de heide, nu in vollen bloei, op sommige plaatsen geel van de zachte brem, op andere wit en rose van ’t duivelsnaaigaren, dat er woekert en in de half droge sloot vervangt hier zonnedauw en moerasviooltje, de calla’s, de zeldzame slangewortel en de gagel... en tusschen dubbelloof, de blauwe godsgenade steken talrijke vreemde oranje aren omhoog, de mooie vruchten van beenbreek, Narthecium ossifraga...”* Verder vermeldt Heimans nog het klein glidkruid, een thans zeer zeldzaam plantje in Nederland, dat zeker in het Gooi niet meer voorkomt.

Van deze planten is nu niets of nagenoeg niets meer over op Cruysbergen, maar wat niet is kan komen!

De bemesting voor land- en tuinbouw heeft dit gebied helaas te voedselrijk gemaakt, waardoor de wilde flora aanzienlijk is teruggelopen. Bovendien is de kwel sterk afgenomen; maar er schijnt een gunstige ontwikkeling plaats te vinden, waardoor de waterstand hoger wordt. De ’s-Gravelandse polder is nu alweer via de singels van de bebouwing van de Hilversumse Meent, van beter water voorzien.

De toekomst voor de flora op het voormalige Cruysbergen ziet er niet somber uit. In de periode 1980-1989 werden 334 plantensoorten waargenomen. Bijzondere indicatorsoorten zijn slangewortel, enkele akkerkruiden (dwergvlas) die zeker iets te maken hebben met het verleden van dit gebied als “Bussumse eng”, trekruis en dopheide.

Het gebied is in potentie een botanisch hoogst waardevol gebied. Daar de Provincie Noord-Holland de wateronttrekking in het Gooi minstens wil halveren, kan hier bij een aangepast verschrallend beheer een bijzonder rijk gebied ontstaan.

In de omgeving zijn bovendien enkele terreinen van de Ver. Natuurmonumenten en de Stichting Het Goois Natuurreservaat, die met Cruysbergen op één ecologische verbindingdweg liggen. Dat zijn het Naardermeer, Laegieskamp en Bantam / Schaep en Burgh van Natuurmonumenten en de Fransche Kampheide, De Fransche Kamp en Kamphoeve van het Goois Natuurreservaat.

Het Naardermeer is een natuurlijk meer, afgewisseld met riet, hooiland en moerasbos. Het gebied, het eerste natuurreservaat in Nederland behoorde voor de verkoop aan Natuurmonumenten eveneens toe aan de familie Rutgers van Rozenburg.

Laegieskamp is een vochtig natuurgebied en vormt een belangrijke ecologische verbinding tussen het Naardermeer en de Utrechtse Heuvelrug. Het beheer is gericht op behoud van de blauwgraslanden en herstel van schraal grasland. De buitenplaats Bantam bestaat uit oud loofbos en waterpartijen, waarin vogels en vleermuizen goed gedijen. Bantam is oorspronkelijk een onderdeel van Schaep en Burgh. De Fransche Kampheide is een heideveld ten noorden van de Fransche Kampweg en ten oosten van Cruysbergen gelegen. De Fransche Kamp bestaat uit bos dat is aangeplant op voormalig heideterrein en een seizoenskampeerterrein. Het gebied ligt ten zuiden van

²² E. Heimans. Langs de Hilversumse Meent. *De Levende Natuur*, Afl. 7 (oktober 1905), p. 131.

de Franse Kampweg, ten oosten van Bantam en ten westen van Kamphoeve, vroeger een boerderij met omgevend bos en oude beukenlanen. In groter verband zijn de Ankeveense Plassen en de 's-Gravelandse buitenplaatsen natuurlijk ook belangrijk voor de verspreiding van soorten van en naar Cruysbergen.

5. Vanaf 1860: de (boom)kwekerijen rond Cruysbergen.

De ontginning van de heidegronden leidde niet alleen tot sappige weilanden en verbeterde landbouwgronden; ook (boom)kwekerijen deden op deze gronden hun intrede. Thans zijn op de voormalige gronden van Cruysbergen (noordelijke deel) nog steeds kwekerijen gevestigd.

In verband met de gronden van en rondom Cruysbergen zijn een aantal namen van boomkwekers het noemen waard: de belangrijkste is de nu nog bestaande *Constant Watez Boomkwekerijen BV*, gevestigd naast Rozenkwekerij De Wilde, op de hoek van de Koedijklaan en de Breedelaan.

De kwekers- en tuinarchitectenfamilie Watez heeft, zo is gebleken, connecties met Cruysbergen. Zie hiervoor het hoofdstuk over de renbaan en de medewerking hieraan door Piet Watez. Zijn vader Dirk Watez (1833-1906) had sinds 1850 een boomkwekerij te Naarden. Vanaf ca. 1890 werkte hij samen met zijn zonen Piet en Constant in de *firma D. Watez*. Na het overlijden van Dirk Watez werd de firma gesplitst in een bureau tuinarchitectuur o.l.v. P.H. Watez (1871-1953) en een boomkwekerij o.l.v. F. Constant C. Watez (1873-1947). Deze boomkwekerij, nu genaamd *Constant Watez Boomkwekerijen BV* was eerst gevestigd te Naarden / Bussum, vanaf 1922 te Woudenberg en nu sinds de laatste decennia ook weer in Bussum, o.l.v. de kleinzoon van D. Watez, Constant van den Berg²³. Het tegenwoordige adres van de kwekerij is Koedijklaan 25. De villa op dit adres werd in 1936 gebouwd door architect C. J. Kruisweg²⁴ voor de fam. Biegel, de stichters van het Nassaupark. Het ontwerp van de tuin bij villa Nassau was van D. Watez, hetgeen er op wijst dat tuinarchitect Watez en architect Kruisweg elkaar goed hebben gekend en hebben samengewerkt. Watez en Kruisweg hebben later ook beiden op Cruysbergen gewerkt (zie verder hfst. Renbaan). Zij staan ook samen met vier andere heren op een foto uit ca. 1890 in de Herensoci eteit "Onder Ons"²⁵.

Foto z.o.z.

²³ Zie voor de kwekersfamilie Watez het artikel van Carla S. Oldenburger-Ebbers: Jongere Tuinkunst 6: De tuin- en landschapsarchitecten Dirk Watez (1833-1906) en Petrus Hermannus Watez (1871-1953). *Groen* 41 (1985), no. 6, p. 19-25.

²⁴ De bibliotheek Naarden / Bussum heeft delen van de fotocollectie M. J. M. Heyne op Internet geplaatst, o.a. een foto van het huis Koedijklaan 25, gebouwd door C. J. Kruisweg.

²⁵ Bibliotheek Naarden / Bussum, fotocollectie M. J. M. Heyne.

Figuur 4: Herensociëteit “Onder Ons” met staand links de tuinarchitect D. Wattez en rechts de architect C. J. Kruisweg.

De tweede kwekerij die in verband met Cruysbergen aandacht verdient, is de *Walden Kwekerij*, die waarschijnlijk op de gronden van de kolonie Walden gevestigd was. *Kwekerij De Wilde*, die met zijn terreinen grenst aan het noordelijke deel van Cruysbergen, en de vroegere *Kwekerij Sikking* zijn natuurlijk ook bekende Bussumse namen van kwekerijen²⁶.

De invloed van de kwekerijen op de bodemgesteldheid en de plantengroei van Cruysbergen is door de zware bemesting niet bevorderlijk geweest voor het natuurlijk milieu.

6. 1893-1912: de stichting van de renbaan Cruysbergen te Bussum²⁷.

Nadat in 1844 door Jhr David Rutgers van Rozenburg een begin was gemaakt met de afzanding van Cruysbergen, en na de latere veiling en verkaveling van het oorspronkelijke bezit van Rutgers van Rozenburg in 1880, werd een deel van dit landgoed, gelegen achter de latere kolonie Walden, 15 april 1893 tot renbaan

²⁶ Oude catalogi van D. en C. Wattez (uit 1857-1960), van Walden Kwekerij (uit 1913 / 1914), van Sikking en Zoon (uit 1928-1931) en van firma De Wilde (uit 1928-1993) zijn aanwezig in de Bibliotheek van Wageningen UR.

²⁷ Voor dit onderzoek zijn mij vele oude foto's en documenten aangereikt over de oude renbaan. Dit materiaal is te vinden in het Stadsarchief Naarden / Streekarchief Bussum en in de Bibliotheek Naarden / Bussum. NB er zijn twee renbanen in Bussum geweest, de renbaan Crailo en de renbaan Cruysbergen. Enkele oude kaartjes en foto's verwijzen naar de oude baan van Crailo!

aanbesteed. 16 september 1893 kon de baan feestelijk worden geopend en in datzelfde jaar vond de eerste wedren plaats.

Architectuur van de renbaan.

De baan meet 900 meter en heeft als ieder hippodroom de vorm van een ellips. Vroeger was de situatie als volgt: het middenterrein is 100 meter breed; tussen de 's-Gravelandseweg en de zitplaatsen van Fl.5,= loopt een recht pad (ter hoogte van Nieuwe 's-Gravelandseweg 90); vanuit dit pad loopt een weg rechts naar de Fl.2,50-plaatsen, zijnde een hoog sparrenbos. Op het terrein is een stal met boxen gebouwd, en er bevinden zich een boerderij en een totalisator.

Na een aantal jaren bleek de baan niet helemaal te bevallen; men vond de baan vooral te klein. De tuin- en landschapsarchitect Piet (P. H.) Watez, die toen firmant was in het bedrijf van zijn vader, de eerdergenoemde firma D. Watez te Naarden / Bussum (zie hfst. Boomkwekerijen), kreeg de leiding over de werkzaamheden. 15 november 1902 werden grond- en metselwerken op de renbaan aanbesteed.

Piet Watez heeft voorzover we thans weten voornamelijk in Twente en Gelderland gewerkt²⁸. Bekende nog bestaande werken van hem zijn de terrassentuin bij De Ruitenbergh in Doorn en de geometrische tuinen met parterres en doolhof bij Kasteel Staverden. In het algemeen hield hij van een monumentale-symmetrische opzet in zijn werken. De gemengde en architectonische tuinstijl, zoals aan het einde van de 19de eeuw gewoon was, paste hij veel toe.

De renbaan werd na renovatiewerkzaamheden in 1903 en 1904 (o.a. baan vergroot tot een baan van 1200 m.; de baan rondom van een vangslot voorzien; de melkerij Bussum afgebroken en paardenboxen, stallen en een tuigkamer gebouwd) in 1905 heropend. Kenners beschouwden de baan als de mooiste van ons land.

Het aannemen van de wet op de totalisator in 1911 was de nekslag voor renbaan Cruysbergen. In 1912 werd de baan gesloten.

Is er nu nog iets over van al deze menselijke ingrepen in het terrein en van deze bijzondere gebouwen? Het voormalige jockey-verblijf (adres Nieuwe 's-Gravelandseweg 90, eerder 48) is voor de nieuwe eigenaar Joh. Fred. Spliethoff in 1921 tot villa verbouwd. Hij had zijn oog eerst laten vallen op villa Klein-Cruysbergen, maar verandert van mening, wanneer hij het terrein van Klein-Cruysbergen bij het voormalige jockey-verblijf kan voegen. De architect van de verbouwing was C. J. Kruisweg en mogelijk werd een nieuwe tuin aangelegd door P. Watez²⁹. Ook resten van een welwaterpomp en treden van de tribune zijn zelfs nu nog in de tuin van deze woning te onderscheiden. Bovendien is de toegangslaan naar Nieuwe 's-Gravelandseweg no. 90 in feite de oude toegangslaan naar de renbaan.

Foto's renbaan z.o.z.³⁰

²⁸ Deze opdracht voor de renbaan was tot heden onbekend. Nader onderzoek naar het ontwerp van de baan is zeker de moeite waard. Heeft de Constant Watez Boomkwekerij BV misschien nog Watez-archieven?

²⁹ Al eerder werd samenwerking tussen beide heren gesuggereerd. Zie hfst. Boomkwekerijen. Een foto in het Stadsarchief Naarden / Streekarchief Bussum / Coll. Winthorst (?) / Nieuwe 's-Gravelandseweg, wijst hierop. Deze foto toont een symmetrische bloementuin met een struikbeplanting van rododendrons langs de zijpaden. De Scheidsrechterstoel en de muziektent zijn als decoratieve elementen in de aanleg opgenomen.

³⁰ Deze zijn overgenomen van www.huybers.com

Figuur 5 Renbaan: Wedren 8 mei 1902.

Figuur 6: Renbaan Cruysbergen, Scheidsrechterstoel.

7. 1898-1907: de stichting van de kolonie Walden.

Figuur 7: Foto van Villa Cruysbergen, later Walden genaamd. Dit huis is gebouwd ca. 1872 maar bestaat niet meer. Thans is hier Groothandel Hocras gevestigd.

Delen van het landgoed Cruysbergen werden in de jaren na 1880 verscheidene malen verkocht en in delen doorverkocht. De bekendste koper van de eerste villa Cruysbergen (Franse Kampweg 10, later afgebroken ten behoeve van nieuwe industriegebouwen) met een deel van het landgoed (6 ha.) was dr Frederik van Eeden³¹, die in 1898 zijn kolonie Walden hier vestigde en deze naam nu ook aan de villa gaf. In 1899 kwam zijn eigen (nog bestaande) villa De Lelie gereed ('s-Gravelandseweg 86, eerder 46).

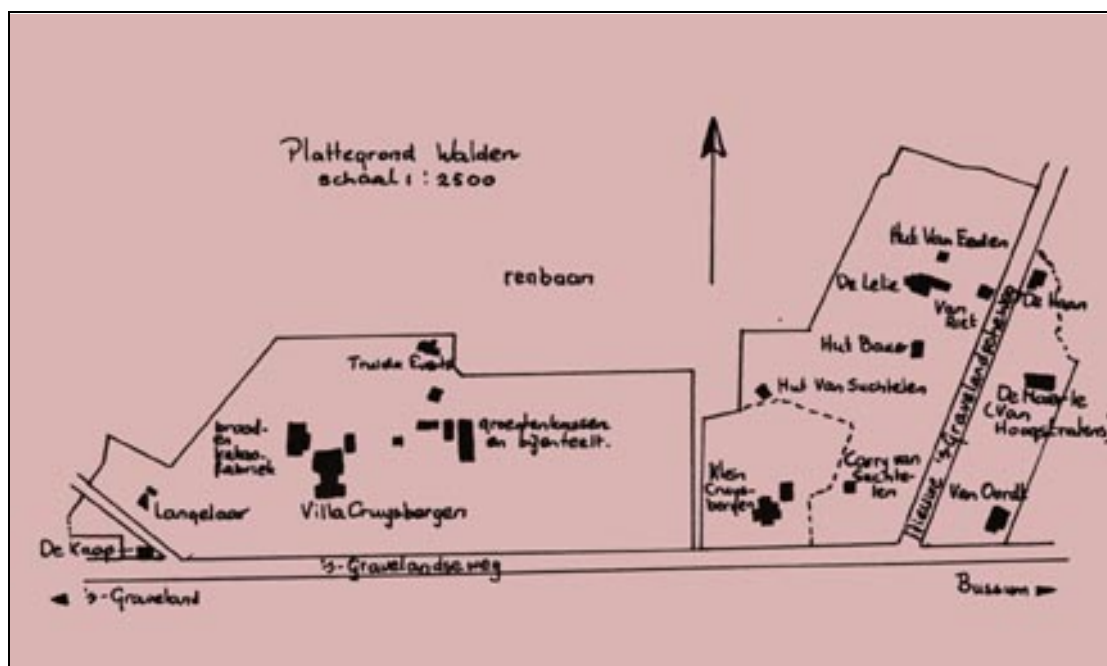
Op het terrein verschenen in de loop van de jaren verschillende huizen, hutten en gebouwen, zoals villa Klein Cruysbergen gekocht in 1898 door de moeder van Frederik van Eeden (Nieuwe 's-Gravelandseweg voorheen 48, gesloopt in 1919); villa De Zanderij (Nieuwe 's-Gravelandseweg 78, gebouwd in 1906); verscheidene hutten voor kolonie-leden zoals voor Truida Everts, Nico van Suchtelen, architect Willem Bauer, wiens hut tot in de jaren vijftig nog vlakbij het jockey-huis heeft gestaan, Corry van Suchtelen, Carry van Hoogstraten en Frederik van Eeden zelf.

³¹ In feite kocht Van Eeden's ex-patiënte Bertha Zimmerman d.d. 26 april 1898 de villa C. (incl. grond en enkele huizen voor personeel) voor Fl.30.000,= van de Heer Dop; 1 juni 1899 kopen Frederik van Eeden en zijn vriendin Betsy van Hoogstraten de villa Cruysbergen van Bertha Zimmerman. Stadsarchief Naarden / Streekarchief Bussum / Coll Winthorst / Boek Walden.

Figuur 8: Villa Klein - Cruisbergen, rond 1915, gesloopt in 1919.

Op een plattegrond van Walden, vervaardigd in 1932, is de situatie van de beide villa's Cruysbergen en de overige bezittingen duidelijk te zien.

Figuur 9: Plattegrond van Walden, naar een tekening van Johan Frieswijk, gemaakt aan de hand van een plattegrond afkomstig van de Gemeente Bussum, d.d. 26 november 1932. Schaal 1:2500.

Het is duidelijk dat het leven van de kolonie zich afspeelde langs de tegenwoordige Frans Kampweg en de Nieuwe 's-Gravelandseweg. De gemeenschap stelde zichzelf de opdracht zoveel mogelijk zelf in hun onderhoud te voorzien. Zij kweekten hun eigen groenten en vruchten, hadden een bijenstal en bakten voor zichzelf en anderen brood. Het doek viel over Walden in 1907³².

³² Voor literatuur over Walden en een korte geschiedenis van Walden en de idealen van F. van Eeden, zie Internet, www.spiegelvrienden.nl

Wat is er nu nog zichtbaar van dit beroemde Walden-project? De meeste villa's en hutten zijn verdwenen³³. Het huis Walden werd verkocht aan een golfkartonfabriek; op de plaats van Klein Cruysbergen werd in 1919 een nieuw huis gebouwd, genaamd Oud Cruysbergen³⁴ (Franse Kampweg 6). De grond van Oud-Cruysbergen werd in 1921 bij het verbouwde jockey-huis van de renbaan gevoegd. Zie hoofdstuk Renbaan. In hoeverre er nog terreinsporen van oude groententeelt, een oude bijenschans (meestal nog heel lang zichtbaar in het terrein, zoals bij Villa Bijenschans in Hilversum), van fundamenteën van oude broeibakken, verwilderde plantensoorten etc. te ontdekken zijn in de tuinen en op de verschillende terreinen langs de Franse Kampweg en de Nieuwe 's-Gravelandseweg is niet voldoende onderzocht. Behalve het industrieterrein op de plaats van de villa Cruysbergen / Walden, zouden de voormalige gronden van Walden mogelijk nog voor enige verrassingen kunnen zorgen.

8. Stichting Militair Depot Cruysbergen.

Tegenwoordig, na WO II, heeft een groot gedeelte van het voormalige landgoed Cruysbergen, ter hoogte van de voormalige renbaan de functie van een militair opslagterrein³⁵. Huizen voor personeel, loodsen voor opslag en verharde wegen bepalen het karakter van dit gebied.

Dit Militair Depot gaat verdwijnen. Een nieuwe toekomst ligt nu in het verschiet. De afspraken zijn vastgelegd; alle gebouwen en wegen zullen worden afgebroken en verwijderd en het terrein zal door de Stichting Het Gooisch Natuurreservaat worden overgenomen.

Kaartbeelden en luchtfoto's vertellen dat de voormalige zanderijvaarten op dit militair terrein en ook noordelijker hiervan, nog heel duidelijk herkenbaar zijn. Mogelijk kan de hele oude zanderij, in combinatie met een aangepast verschrallend beheer van GNR, na vertrek van het Militair Depot, weer nieuw leven worden ingeblazen (zie laatste hoofdstuk).

9. Vanaf 1672: De Fransche Kamp, een bos tegenover Cruysbergen.

Zoals al eerder aangeduid is dit gebied eerst een Franse legerplaats geweest voor 4000 soldaten; daarna is het in WO II intensief gebruikt getuige nog vele half in de grond gezakte bunkers; sinds lang is het een kampeerterrein voor vele Amsterdammers. De Fransche Kamp bestaat uit bos dat is aangeplant op voormalig heideterrein. Het terrein ligt aan de rand van het Spanderswoud, ten zuiden van de Franse Kampweg, gedeeltelijk tegenover het voormalige landgoed Cruysbergen en ten oosten van de buitenplaats Bantam.

³³ Wel nog van de weg af te zien Villa De Leleie, gebouwd door architect Willem Bauer op adres Nw. 's-Gravelandseweg 86; de hut van Carry van Hoogstraten op adres Nw. 's-Gravelandseweg 96; het huisje van Truida Everts op adres Franse Kampweg 22.

³⁴ De eerste villa Oud-Cruysbergen op de plaats van Klein-Cruysbergen, is afgebroken en weer door een nieuwe villa Oud-Cruysbergen vervangen. Het terrein van de villa K.C. is in 1921 overgegaan naar het eigendom van het voormalig jockey-huis.

³⁵ Tijdens WO I waren delen van het terrein al als oefenterreinen in gebruik; tijdens WO II was het gebied voor militaire doeleinden door de Duitsers in gebruik.

Sinds eeuwen wordt dit terrein door dezelfde landgoederen omgeven. Dit is misschien de reden dat relatief toch nog veel wilde planten en dieren hier voorkomen. In het bos groeien bijzondere plantensoorten en van ouds veel paddestoelen.

Het terrein is eigendom van het Goois Natuurreservaat.

Op het volgende kaartje is goed te zien dat er een ecologische verbindingroute bestaat tussen het Naardermeer en het complex buitenplaatsen van 's-Graveland en De Fransche Kamp. Een nauwe route loopt tussen Het Spiegel en de Hilversumse Meent door; een open route loopt westwaarts langs de Hilversumse Meent. Het bestaan van de Franse Kamp en het kleinschalig beheer dat daar ten zuiden van Cruysbergen en in Laegieskamp ten noorden van Cruysbergen op sommige plaatsen wordt toegepast, is een reden om de verbinding langs de nauwe route over het voormalig landgoed Cruysbergen en tussen Het Spiegel en de Hilversumse Meent door open te houden.

Figuur 10: Kaart van de Franse Kamp en omgeving, Bussum.

10. Relicten uit de historie van het landgoed Cruysbergten.

Wanneer we nu, na alle kennis verzameld te hebben, bezien wat er ons uit de historie is gebleven³⁶, en speciaal wat er ons aan natuurhistorische en cultuurhistorische waarden is overgeleverd, dan komen we toch tot een onverwacht lange lijst van feiten die samen een verhaal vertellen dat bijna verloren was gegaan.

³⁶ Zie de cursieve teksten hierna volgend.

Op de kaart van de heideverdeling van 1843 staan de te veilen heidevelden nauwkeurig ingetekend. De meeste liggen in grote complexen bijeen, zoals de heidevelden ten oosten, in het verlengde van de 's-Gravelandse buitenplaatsen; het heideveld ter hoogte van Cruysbergen ligt niet in een groter complex. *De weg van 's-Graveland op Bussum bepaalt nog steeds de richting van dit kleinere complex van acht kavelingen.*

Het landgoed Cruysbergen is ontstaan in 1843 na koop van genoemde acht kavelingen gecultiveerde heidegrond door Jhr David Rutgers van Rozenburg van Domeinen. Op een bijgeleverde veilingkaarten (zie Fig. 2,3) met omschrijving zijn de grenzen van het toekomstige landgoed globaal aangegeven. Drie percelen langs de Franse Kampweg zijn van de koop uitgezonderd. Dit was mogelijk de reden dat het huis Cruysbergen pas later werd gebouwd (toen ook deze gronden aan de Franse Kampweg in eigendom waren verkregen door Rutgers van Rozenburg). *De oostelijke (Nw. 's-Grav. Weg) en westelijke (Koedijk) begrenzingen uit 1843 zijn nog voor grote delen in tact, evenals de loop van de Melkstraat.*

In de veiling - akte van 1880 spreekt men van het "landgoed" Cruysbergen. Dit hield in: 80 hectare land, huis, koetshuis, tuinmanswoning, twee boerderijen, moestuin, dennenbosch, eikenhakhout, opgaande bomen, twee theekoepels en water (zanderijvaarten? vijver?) en een aanleg tot vermaak. De zanderijvaarten worden niet expliciet genoemd. *Deze zijn waarschijnlijk naast delen van de originele omgrenzing, de enige tastbare overblijfselen uit de periode Rutgers van Rozenburg (1843-1880).*

Gegevens te lezen op de verschillende kaarten en luchtfoto's tussen 1843 en heden, laten de ontwikkeling zien van a) *een eerste landschappelijke vaart of beek ten noorden van Bantam en uitkomend op Het Luie Gat, naar een zandvaartstelsel;* van b) *de plaats van de renbaan ten noorden van Walden tot militair / particulier terrein, met enige relicten van de renbaan en van het militair terrein;* van c) het eerste huis Cruysbergen tegenover Bantam dat plaats moest maken voor een klein industrieterrein en het huis Klein (later Oud) Cruysbergen tot *andere later gebouwde huizen;* van d) *het constante niet-veranderde zanderijvaarten - patroon* en tenslotte van e) de op de huidige topografische kaart ingetekende *boomgaarden / kwekerijen* in het noordelijke deel van het oorspronkelijke Cruysbergen.

De floristische inventarisatie uit de jaren tachtig van de vorige eeuw leverde een *floristische rijkdom op van 334 plantensoorten* op. Het gebied heeft voldoende potentie (zie hfst. Ecologie) om onder toekomstige verbeterde omstandigheden het botanische erfgoed van Cruysbergen vast te houden en te optimaliseren.

11. NSW-landgoed Cruysbergen?

Historisch - geografische, ecologisch / natuurhistorisch en cultuurhistorisch gezien blijkt uit het bovenstaande dat het voormalige landgoed Cruysbergen binnen zijn oorspronkelijke grenzen eigenlijk nog steeds een herkenbare eenheid is die dateert uit 1843. In dat jaar werden de heidevelden in Het Gooi verdeeld en gedeeltelijk verkocht door Domeinen aan particulieren, met de bedoeling delen van deze hogere gronden t.b.v. inundatie te verlagen en tegelijkertijd ze te ontginnen tot sappige weiden en vruchtbaar bouwland. Zo ontstond het gaaf bewaard gebleven zandvaartencomplex

Cruysbergen, een gebied met unieke natuurhistorische en cultuurhistorische kwaliteiten.

Historisch - geografisch gezien is het complex door zijn oorspronkelijke ligging langs de oude weg naar Bussum en tussen de Hilversumse Meent en de Bussumer Eng, door zijn grotendeels bewaard gebleven oorspronkelijke begrenzingen en door zijn behouden zandvaarten in hun oorspronkelijke samenhang, een goed voorbeeld van een Gooise heide - ontginning.

Ecologisch / natuurhistorisch gezien zal het gebied, bij herstel van kwelstromen en aangepast agrarisch beheer, hoogst waardevol zijn.

Cultuurhistorisch gezien zijn er in het gebied een aantal elementen die we misschien als “kleine Gooise monumenten” mogen betitelen. Hier zijn bedoeld: de landschappelijke “beek” ofwel het eerste gedeelte van de zandvaart in het zuidwestelijke deel van Cruysbergen, die in verbinding staat met Het Luie Gat; enkele huizen uit de tijd van de kolonie Walden; enkele sporen van de renbaan; en tot slot het oude gebruik van de gronden voornamelijk als weiden en kwekerijen.

Met de Nota *Belvedere* is in 1999 een aanzet gegeven voor het ontwikkelen van beleid t.a.v. cultuurhistorie en ruimtelijke ordening. Dit houdt in geval van Cruysbergen in dat inrichting, beheer en gebruik van dit unieke voormalige landgoed op elkaar zullen moeten worden afgestemd, wanneer we alle natuur- en cultuurhistorische elementen in stand willen houden en niet aan sportvelden of bebouwing willen prijsgeven.

Het vigerende bestemmingsplan heeft tot heden kleine industrievestiging niet verhinderd, maar het ware wenselijk het bestemmingsplan zodanig aan te passen, dat eenduidig wordt dat het gebied bestemd is voor natuurbouw (herstel van natuurwaarden) en villabouw op grootschalige perceelsgrootte aan de randen en behoudens de zanderij.

Nieuwe ruimtelijke functies en behoud, geënt op historische gegevens vragen nu om ontwikkeling. Naarmate die ontwikkeling vordert, vormt zich ook een sterker kader voor behoud. Ruimtelijke planning, ecologie en cultuurhistorie moeten samen in één gemeenschappelijk perspectief behouden en ontwikkeld worden

Met de slogan “*Behoud door ontwikkeling*” wil men de remmende werking in het veld van “behoud” opheffen, en nieuwe concepten voor inrichting, inpassing en herstel bevorderen.

Ter realisatie zijn verschillende kaders nodig waarbinnen concepten zullen moeten worden uitgewerkt. Ook de Ecologische Hoofdstructuur (EHS, Natuurbeleidsplan) is in ons geval van Cruysbergen een belangrijk kader. Men realiseert zich nu dat hoge natuurwaarden (loofbossen, heidevelden, schraalgraslanden) in feite zijn voortgekomen door menselijk handelen in het verleden. Daarom zullen de ecologische waarden naast de cultuurhistorische waarden richtinggevend moeten zijn voor keuzes van inrichting en beheer van het voormalig landgoed Cruysbergen.

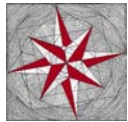
Het tot stand brengen van een zo groot mogelijk gebied -waarbij een koppeling van een of meer percelen met het Goois Natuurreservaat mogelijk is- onder de Natuurschoonwet / NSW, en binnen de grenzen van het oorspronkelijke landgoed, in samenhang met het behoud van zoveel mogelijk cultuurhistorische waarden in dit gebied, zal een aanzet zijn tot behoud en ontwikkeling van het totale voormalige landgoed Cruysbergen.

Literatuur:

Aljos Farjon. Ecologie van de Bussumse Meent, aan de hand van enkele gegevens over de flora. Tussen Vecht en Eem, sept. 1990, p. 174-175. Met kaartje van omgrenzing van Cruysbergen.

G. M. Langemeijer. Het landgoed Cruysbergen. Contactblad Historische kring Bussum. Jg. 6, no.3, (dec. 1990), p. 31-36.

U. M. Mehrrens. 's-Graveland e zijn buitenplaatsen. *Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van Nederlandse historische tuinen. parken en buitenplaatsen.* no. 15. Zeist, 1985. 44 p. en kaarten.

Oldenburgers **H**istorische **T**uinen

Juliet E. Oldenburger & Carla S. Oldenburger

Herengracht 315, 1016 AV Amsterdam

020 6208302

j.oldenburger@historischetuinen.nl

29 augustus 2002.

Rapport opgesteld door Bureau Oldenburgers Historische Tuinen / OHT,
in opdracht van Hylkema Consultants BV